

Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΟΛΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΕΕΣ – Η ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΟΡΙΣ ΜΠΛΑΝΣΟ (της Ιωάννας Μουτσοπούλου)

✘ Οι ιδέες και η σύνθεσή τους αποτελούσαν ανέκαθεν ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα της ανθρωπότητας. Παίρνοντας, λοιπόν, ερέθισμα από δύο αποσπάσματα της σκέψης του Μορίς Μπλανσό, θέλησα να παραθέσω μερικούς προβληματισμούς μου για τη σχέση του όλου με την ατομικότητα και τους κινδύνους που μπορεί να προκαλέσει, ατομικά και συλλογικά, μία λανθασμένη σχέση μεταξύ των δύο. Το κείμενο του Μπλανσό δεν είναι τυχαίο, αλλά αποτελεί μία ευθεία έκφραση ορισμένης ποιότητας σκέψης, που μπορεί να εκφραστεί ή να παραμείνει συγκαλυμμένη υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Απλώς, αυτό το απόσπασμα έχει μία ευθύτητα σε ορισμένη κατεύθυνση στάσης. Η στάση μπορεί να είναι κοινή για πολλούς, αλλά όχι η αμεσότητα.

“Όχι, ο άνθρωπος δεν εξαντλεί την αρνητικότητά του στη δράση. Όχι, δεν μετατρέπει σε δύναμη όλο του το τίποτα. Ίσως όταν εξομοιώνεται με το όλο και γίνεται η συνείδηση του όλου, μπορεί να φτάσει στο απόλυτο, όμως το πάθος της αρνητικής σκέψης είναι πιο ακραίο από αυτό το απόλυτο, διότι, απέναντι σε αυτή την απάντηση, έχει την ικανότητα να εισαγάγει την ερώτηση που ανακόπτει την πραγματοποίηση του όλου...”

“Η οριακή εμπειρία είναι η εμπειρία αυτού που βρίσκεται έξω από το όλο, όταν το όλο αποκλείει κάθε έξω, η εμπειρία αυτού που απομένει να επιτευχθεί όταν όλα έχουν επιτευχθεί, αυτού που πρέπει να γίνει γνωστό όταν όλα είναι ήδη γνωστά: το ίδιο απρόσιτο, το άγνωστο...” (Miguel Morey, Φουκό και Ντεριντά, Σύγχρονη γαλλική σκέψη, εκδ. Emse Edapp, 2020).

Όλη αυτή η αναφορά εκφράζει με γλαφυρό τρόπο το, τραγικό θα

έλεγα, πρόβλημα της συνύπαρξης Ολότητας και ατομικότητας. Οι ιδέες και όλο το εννοιολογικό πλέγμα της ζωής μας στρέφεται γύρω από αυτή τη σχέση. Είναι, μάλλον, το πιο θεμελιώδες πρόβλημα στην ανθρώπινη ζωή και όχι μόνο – αλλά ο άνθρωπος είναι αυτός που έχει τη δυνατότητα να το προσδιορίσει σαν πρόβλημα που χρειάζεται απάντηση. Και το προσδιορίζει σαν πρόβλημα, γιατί το βρίσκει συνεχώς μπροστά του, είτε με τη μορφή της κοινωνίας και του ατόμου, είτε με τη μορφή της σχέσης του θεού και του ανθρώπου ή του κόσμου, είτε ακόμη και με τη μορφή της σχέσης του με τον εαυτό του. Όλα στη ζωή στηρίζονται σε αυτή τη σχέση.

Αρχικά, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι ο συγγραφέας αναφέρθηκε στην προσέγγιση του όλου και τη συνείδηση του όλου σαν να είναι δυνατόν να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Αναρωτιέμαι αν εννοεί ότι γνωρίζει τι σημαίνει “συνείδηση του όλου” και, παρ’ όλο που τη γνωρίζει, θέλει να αντιπαραβάλει απέναντί της μια ερώτηση, που στην πραγματικότητα αποτελεί κατ’ εμένα μία αμφισβήτηση. Γιατί η έκφραση ότι το πάθος για αυτή την αρνητική σκέψη είναι “πιο ακραίο” ακόμη και από το απόλυτο, σημαίνει ότι έχει μετρήσει τις εμπλεκόμενες δυναμικότητες και μπορεί να τις συγκρίνει. Πιστεύω ότι αυτό είναι αδύνατον, όσο παράλογο κι αν σκεφθεί κανείς, γιατί ακόμη και στον παραλογισμό υπάρχει μία λογική συνοχή των εννοιών και των δυνατοτήτων. Το χάος και η αυθαιρεσία δεν είναι λογικά και γι’ αυτό δεν είναι και ελεύθερα. Είναι απλώς αυταπάτες.

Το άλλο πρόβλημα είναι ότι η ερώτηση, δηλαδή η αμφισβήτηση, μπορεί να ανακόψει την πραγματοποίηση του Όλου. Τι ακριβώς εννοεί, όμως; Ότι το όλο δεν είναι όλο όσο εμείς το αρνιόμαστε ή ότι είναι μεν όλο, αλλά δεν μπορεί να εκφράσει τον εαυτό του; Αυτά είναι δύο διαφορετικά πράγματα που χρειάζονται διευκρίνιση. Το πρώτο δεν είναι λογικό, γιατί το όλο είναι μία υπέρβαση και όχι ένα άθροισμα (παρ’ όλο που το περιλαμβάνει), για να μπορούμε να το εμποδίσουμε να είναι όλο. Είναι όχι μόνο ποιότητα αλλά και πέραν της ποιότητας. Αν υπάρχει, τότε υπάρχει ασχέτως της δικής μας συνείδησης ή και οποιασδήποτε

συνείδησης. Αλλιώς, δεν θα ήταν όλο. Το δεύτερο πάλι δεν είναι λογικό, αφ' ενός μεν γιατί το όλο δεν είναι ξεκομμένο από το μέρος και γιατί το μέρος μπορεί να εμποδίσει (αν και όχι τελείως) μόνο ό,τι είναι άθροισμα, όχι το όλο σαν τέτοιο. Αν μπορούσε να εμποδίσει ουσιαστικά το όλο, τότε αυτό δεν θα ήταν όλο, θα ήταν απλώς μία μεγαλύτερη δύναμη σε ανταγωνισμό με τις υπόλοιπες δυνάμεις του κόσμου. Μόνο στον χρόνο και στη συνείδηση μπορούν να υπάρχουν αυτές οι "αυταπάτες", εφ' όσον αυτά είναι τα πεδία στα οποία μπορούμε να κάνουμε οποιαδήποτε σκέψη. Αλλά, από τη στιγμή που δεν γνωρίζουμε ούτε τη φύση του χρόνου ούτε της συνείδησης, δεν μπορούμε να κάνουμε τέτοιες "ακραίες" εικασίες.

Διάφορες έννοιες εμπλέκονται σε τέτοιου είδους προβλήματα, τις οποίες δεν μπορούμε να χρησιμοποιούμε πρόχειρα, σαν να πρόκειται για μια καθημερινή σκέψη. Φυσικά, αυτές επηρεάζουν και λειτουργούν μέσα στην καθημερινότητά μας, όμως η καθημερινή μας σκέψη και συνείδηση είναι πολύ ελλιπείς για να συλλάβουν το βάθος τους. Αυτό είναι το μεγάλο μας πρόβλημα. Η συνείδησή μας είναι ο μοναδικός (τουλάχιστον προς το παρόν) και ο αναγκαίος διαμεσολαβητικός παράγοντας των επαφών μας και των αντιδράσεών μας. Δεν μπορούμε να συλλάβουμε πλήρως ούτε καν την καθημερινότητά μας, αλλιώς δεν θα είχαμε τόσα ατομικά και συλλογικά προβλήματα.

Η συνείδηση και ο χρόνος, μάλιστα, δεν είναι οι μόνες απροσδιόριστες ακόμη έννοιες, αλλά και το γίνεσθαι και το γιατί υπάρχει το γίνεσθαι με την κίνησή του. Η ελευθερία και η θέληση είναι το αναγκαίο συμπλήρωμά τους και άλλες.

Επίσης, πολλοί βάζουν μία ετικέτα στις απόψεις άλλων, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να συνοψίσουν την αντίθεσή τους και να απλοποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπίσουν τον κόσμο. Συνήθως, αναμειγνύουν τη θεωρία με την πράξη ορισμένων εκπροσώπων της, που συχνά δεν είναι καν σύμφωνη με τη θεωρία. Και αυτό έχει την πιο κραυγαλέα έκφρασή του στις θρησκείες. Έτσι όμως δεν οδηγούμαστε σε λύσεις. Για παράδειγμα, δεν μπορεί ο Μαρξ να επωμιστεί το βάρος των

πράξεων του Στάλιν, η Δημοκρατία το βάρος των “δημοκρατών”, η Ελευθερία το βάρος εκείνων που την παρερμηνεύουν, ο Θεός των βάρων των διαφόρων εκκλησιών του κόσμου κ.ο.κ. Ή το να απορρίψει κανείς κάθε ηθική αρχή με τη δικαιολογία ότι είναι αστική και ως τέτοια αποτελεί a priori μια περιοριστική εξουσιαστικότητα είναι παράλογο και οδηγεί χωρίς αμφιβολία σε έναν νέο ολοκληρωτισμό. Η ηθική πάντοτε αποτελεί έναν περιορισμό, αλλά όχι εξουσιαστικότητα και εδώ βρίσκεται το πρόβλημα. Συνήθως, γίνεται μία ανεπίτρεπτη σύμμειξη των πραγμάτων, ίσα-ίσα για να αποδομήσει κανείς μία αντίθετη θεωρία, έναν αντίπαλο, αδιαφορώντας για τον παραλογισμό που χαρακτηρίζει την ίδια την ουσία της σκέψης του. Ο νους τελικά είναι ένα επικίνδυνο εργαλείο ακόμη και στα χέρια εκείνων που έχουν πρόθεση να υπηρετήσουν το κοινό καλό.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι η διαμάχη του Ζ.Π.Σαρτρ με τον Μπλανσό για τη λογοτεχνία. Πρέπει η λογοτεχνία να είναι στρατευμένη όπως ήθελε ο Σαρτρ ή όχι; Υπάρχει η λογοτεχνία μόνο για χάρη του εαυτού της όπως ήθελε ο Μπλανσό; Το να δεσμεύεται μόνο από τον εαυτό της είναι ακριβώς το αντίστοιχο του ατομισμού, όπου κανείς δεν αναγνωρίζει την κοινωνία ως μέρος της ευθύνης του. Αλλά τίποτε δεν δεσμεύεται μόνο από τον εαυτό του. Σε αυτό ο Σαρτρ είχε δίκιο. Όμως, από το άλλο μέρος, τι εννοείται με τη λέξη στράτευση; Στράτευση σε μία συγκεκριμένη ιδεολογία, σε ένα κόμμα, σε ένα σύστημα που κανείς πιστεύει ότι είναι το σωστό; Πώς θα εμποδίσει κανείς τον φανατισμό και την σφοδρή επιθυμία να πετύχει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα; Ρέπουμε πολύ εύκολα στην οργάνωση, ακόμη κι όταν μιλάμε για εννοιολογικές αφαιρέσεις, πράγμα πολύ επικίνδυνο. Εύκολα μπορεί να προκύψει και πάλι ολοκληρωτισμός. Από το άλλο μέρος, ακόμη και για εκείνους που αρνούνται τη “στράτευση” της τέχνης πάλι υπάρχει ανακρίβεια, γιατί χωρίς κάποιον σκοπό γιατί άραγε γράφουν; Έστω κι αν γράφουν για τον εαυτό τους, σίγουρα θέλουν είτε κάτι να κερδίσουν (οικονομικά και ψυχολογικά,) είτε να επικοινωνήσουν με άλλους ανθρώπους και να ανταλλάξουν απόψεις, συναισθήματα, ιδέες και ίσως να τους επηρεάσουν, είτε ίσως να πολεμήσουν κάποιες άλλες απόψεις

που δεν τους αρέσουν. Παντού και πάντοτε υπάρχει κάποιος σκοπός, έστω και κρυμμένος. Αυτός ο σκοπός, όσο μικρός κι αν είναι, αποτελεί τον πυρήνα όπου κάποια έκφρασή μας είναι “στρατευμένη”. Γι’ αυτό μερικοί μισούν το νόημα ως περιορισμό, αλλά και πάλι κάποιο άλλο νόημα εξυπηρετούν, αν και με στρεβλό τρόπο: την ελευθερία ως ατομισμό και ασυδοσία. Το πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί φυσικά με απλουστεύσεις ή με σαφώς προσδιορισμένες συμπεριφορές που πρέπει να επιβληθούν, αλλά με ισορροπίες και με ηθικούς κανόνες που δεν έχουν σε τίποτε να κάνουν με τη συμβατική ηθική. Αυτό το πρόβλημα άπτεται ακριβώς εκείνου της σχέσης όλου και ατόμου, όπου το όλο στην περίπτωσή μας εκπροσωπείται από την κοινωνία.

Θα ήθελα να αναφερθώ για λίγο στο τι ίσως κρύβουν τέτοιες απόψεις σαν αυτές του Μπλανσό. Μία πρώτη επισήμανση είναι ότι το παραπάνω κείμενό του εκφράζει, αν και υπόρρητα, έναν φόβο θανάτου. Ο φόβος του θανάτου δεν αφορά μόνο τον σωματικό θάνατο, υπάρχει ίσως πολύ περισσότερο απέναντι στο όλο. Το όλο ως υπερβατικότητα (ίσως σε μερικές περιπτώσεις και μόνο ως απλό σύνολο όντων και πραγμάτων) είναι αχανές και άγνωστο όχι μόνο ως μέγεθος αλλά κυρίως ως ποιότητα και πέραν αυτής. Μέσα του χάνεται η ατομικότητα. Δεν χάνεται απλώς μέσα σε ένα πλήθος, όπου μπορεί να παραμείνει άγνωστη, αλλά διατηρώντας τα χαρακτηριστικά της και χτίζοντας τον δικό της μικρόκοσμο. Αντιθέτως, χάνεται ακόμη και ως αυτή που είναι, διότι η ποιότητα του όλου την υπερβαίνει σε ασύλληπτο βαθμό. Δηλαδή, προκύπτει πρόβλημα διατήρησης της ατομικής ταυτότητας. Αυτός είναι ένας φόβος οντολογικός που υπάρχει ενδεχομένως στους περισσότερους από εμάς, αν όχι σε όλους. Το ζήτημα είναι σε ποιον βαθμό και πώς.

Γι’ αυτό, παρακάτω στο δεύτερο απόσπασμα, μιλάει για σκέψη έξω από το όλο. Αυτό αποτελεί, τρόπον τινά, μία απάντηση στα λόγια του πρώτου αποσπάσματος. Γιατί τι είδους εμπειρία μπορεί να λάβει χώρα έξω από το όλο, όταν δεν υπάρχει καν αυτό το έξω; Το μόνο που μπορεί να γίνει είναι, πιστεύω, η διαστρέβλωση που κάνει η συνείδηση για την πραγματικότητα. Το

τελευταίο οχυρό της εξατομικευμένης συνείδησης ενάντια στο όλο είναι η διαστρέβλωση. Αυτή αποτελεί το “έξω” από το όλο και είναι, νομίζω, απλώς μία ψυχολογική αντίδραση. Αυτή η αρνητική σκέψη, ίσως η αντιστροφή αξιών που έλεγε ο Νίτσε, είναι η προσπάθεια να σταθεί κανείς ενάντια στο όλο και να πολεμήσει εναντίον του, για να διατηρήσει αυτό που πιστεύει ότι είναι ο ίδιος. Γι’ αυτό πρέπει να το ανακόψει, να το εμποδίσει να ολοκληρωθεί, όπως λέει ο Μπλανσό. Όλο αυτό αποτελεί μία πρόκληση για αναμέτρηση με το όλο. Το ερώτημα ως αμφιβολία μπορεί να υπάρχει σε όλους, όμως αυτό που διαφοροποιείται εδώ είναι το ότι κανείς ταυτίζεται με την ίδια την αμφιβολία και την μετατρέπει σε αμφισβήτηση με συγκεκριμένο σκοπό. Αυτό το ερώτημα δεν ασχολείται, πλέον, με το να προσεγγίσει στην αλήθεια κρατώντας σε εκκρεμότητα την οριστικότητα της θέσης. Στην πραγματικότητα δεν επιζητεί καν απάντηση, αλλά γίνεται αυτοσκοπός και μέσον για να αποφύγει την επαπειλούμενη εξαφάνισή του. Πιστεύω ότι αποτελεί ένα τέχνασμα, γιατί δεν μπορεί να λάβει απάντηση στο “ερώτημα”, όχι γιατί δεν υπάρχει απάντηση, αλλά γιατί δεν θα μπορούσε, ούτως ή άλλως, να την κατανοήσει. Άρα, μη επιζητώντας την απάντηση ειλικρινά, το μόνο που κάνει είναι να επιλέγει έμμεσα και ηθελημένα την άγνοια ως ασπίδα προστασίας. Αυτό πιστεύω ότι είναι αυταπάτη, ένα απλό παιχνίδι στον χρόνο και τίποτε άλλο. Αλλά, πέρα κι από τον χρόνο ακόμη, υπάρχει το άπειρο.

Δεν πιστεύω πως το άτομο πρέπει να αυτοπροσδιορίζεται τόσο γραμμικά και οριοθετημένα. Η ίδια η συνείδηση δεν επιτρέπει τέτοιες αυστηρές οριοθετήσεις, γιατί είναι μεταβαλλόμενη και, όπως δείχνει η ανθρώπινη ιστορία, διευρυνόμενη, επεκτεινόμενη. Αυτή η μεταβλητότητά της, βέβαια, την κάνει να φαίνεται και παροδική και ανάξια λόγου. Αλλά περί αυτού θα προσπαθήσω να αναπτύξω τη σκέψη μου σε άλλο κείμενο.

Από την στιγμή όμως που κανείς παίρνει μία τέτοια θέση, ο ολοκληρωτισμός είναι πολύ εύκολος και μπορεί να πάρει πολλές μορφές, άμεσες και ωμές ή εμμεσοποιημένες και συγκαλυμμένες.

Το επόμενο στοιχείο που πιστεύω ότι ενυπάρχει σε αυτή την

άποψη του Μπλανσό είναι πιο κοντά στα κοινωνικά προβλήματα. Γιατί ακριβώς ενοχλεί η ύπαρξη του όλου; Επειδή το όλο αποτελεί υπόμνηση για όλους μας ότι δεν είμαστε μόνοι μας, ότι δεν είμαστε σε τόπο και χρόνο αθάνατοι και ότι δεν μπορούμε να διεκδικούμε αυθεντία και κυριαρχία. Αν όμως κανείς έχει ήδη επιλέξει αυτά στη ζωή, έστω σε μικρά και ίσως ανούσια πράγματα, ή αν έχει επιλέξει να είναι αντικοινωνικός (αδιάφορος ή ενάντιος στην κοινωνία), τότε αναγκαστικά θα αισθάνεται την ανάγκη να ξεχάσει την ύπαρξη του όλου ή έστω την παντοδυναμία του. Η αμφισβήτηση και η βεβαιότητα ότι το άτομο ή η κοινωνία έχει τη δύναμη να αντιπαρατεθεί με το όλο είναι και η δικαιολόγηση της ζωής του. Τότε είναι προτιμότερη η τυχαιότητα ως πηγή των πραγμάτων, επειδή αυτή απαλλάσσει από κάθε ευθύνη. Το όλο, στην πραγματικότητα, αποτελεί την πηγή της ευθύνης και της ενοχής, γι' αυτό όλοι θέλουν να θεωρούνται και να είναι αθώοι. Όλες αυτές οι σκέψεις και στάσεις αναπόδραστα καταλήγουν στην τυχαιότητα ως φύση των πραγμάτων και στην αποδόμηση της ζωής. Αλλά στα πλαίσια ενός άρθρου δεν θα μπορούσα να επεκτείνω τις σκέψεις μου και σε αυτά τα εννοιολογικά προβλήματα που παρότι σχετίζονται με την ασυνέχεια που επιβάλλει η τυχαιότητα, ωστόσο έχουν μεταξύ τους μία λογική συνοχή ή "συνέχεια" – προς ειρωνεία του πράγματος.

Δεν θα επεκταθώ, επομένως, περισσότερο στα νοήματα που κατά τη γνώμη μου εμπλέκονται σε αυτό το θέμα, ωστόσο αυτές οι σκέψεις είναι, θα έλεγα, κομβικές στο πεδίο των εννοιών και αποτελούν σαφείς γραμμές επιλογής, που αργά ή γρήγορα έχουν τα ανάλογα αποτελέσματα. Δεν είναι ζήτημα μόνο θεωρίας, γιατί συχνά άλλα λέει η θεωρία και άλλα υπάρχουν μέσα στη συνείδηση. Μερικές φορές διατυπώνονται ευθέως έτσι, αλλά άλλες φορές υπάρχουν σαν ασυνείδητες τάσεις.

Σε επόμενο άρθρο θα διατυπώσω ορισμένες σκέψεις για την αποδόμηση, το νόημα και το υποκείμενο. Φυσικά, καμμία σκέψη δεν μπορεί να είναι απόλυτη, ούτε μπορεί να έχει συμπεριλάβει τα πάντα. Όμως μπορούμε να ρίχνουμε λίγο φως στα σημεία που φαίνονται σκοτεινά μέσα στην ίδια τη συνείδησή μας.

12/7/21

Ιωάννα Μουτσοπούλου

Μέλος της ΜΚΟ ΣΟΛΩΝ